

B N 1

॥ कर्मनिर्णयस्येदं पुस्तकं ॥

1/6

2062

१

श्रीवेदव्यासाय नमः ॥ हरिः ॐ ॥ यद्विद्यते विधीनान्नराणां पूर्वैः सदा मर्यैः
 वया प्रणयिनेतस्मै सर्वयज्ञभुजे नमः ॥ महानां मनीनां मन्त्रां उपसर्गाय उपस
 र्जनभूतास्मानुपसृजति ॥ संयोजयति ॥ महनामयाश्चक्षुर्विद्यतेतामहन्ता
 म्यः परस्य ब्रह्मणो यन्नाये प्रादिकं नमस्तु चान्महत् ॥ महधितसरं बल ॥ अत्रो
 षगुणाक्षरैः तत्रैकं आहुरगुणं ब्रह्मेति ॥ नतश्चक्रे ॥ अत्रिमुक्तिविरोधात् ॥ तथाहि
 श्रुतिः ॥ इमं ज्ञानमनंतं ब्रह्म विज्ञानमा नंतं ब्रह्म यः सर्वज्ञः सर्वविद्यस्पृक्षानममंतपः तस्मा
 देतद्ब्रह्म नाम रूपमनंतं च ज्ञायते ॥ दिव्यो ह्यमूर्तपुरुषः स मात्मानं भ्यंतरो ह्यजः ॥ अत्रा
 ज्ञो ह्यमनाः शुभ्रो ह्यक्षरा सरतः परः ॥ एतावानस्य महिमा तो ज्ञायमानं पुरुषः ॥ यो
 नः पिता जनितायो ॥ वेधाता धामानि वेदभुवनानि विद्येसादिनपुष्पमिदं पुष्पमि
 दं पुष्पमिदं पुष्पमिदं ॥ पुष्पमिदं पुष्पमिदं पुष्पमिदं पुष्पमिदं पुष्पमिदं ॥ सर्वं कर्षयि
 र्महाध्वः सर्वरसः सर्वमिदं मभातो विद्यमानं हरः ॥ विद्ये नृकं वीर्या विमलेन १

यः पार्थिवानि विममे रजां सि ॥ परोप्रात्रया तन्या वृक्षाननते महिम्नमन्त्रमुवं क्षिपते
 विष्णोर्जायमानो जनातो देव महिम्नः परमंतमापेष्टादिच ॥ युक्तिश्च ॥ सुहिपुवंस
 नं कृत्वा सर्वज्ञत्वादयो मुक्ताः कृत्वा लोकां पुष्पमिदं पुष्पमिदं पुष्पमिदं पुष्पमिदं पुष्पमिदं
 वते ॥ नचैको देवः सर्वभूतेषु गूढः सर्वव्यापी सर्वभूतांतरात्मा ॥ कर्मध्वजः स्व
 र्गभूताधिवारः साक्षी चेतावेदको निगुंथाश्चैसादि विरोधः ॥ सहादिगुणाभाको
 जेस्तत्रे ॥ अन्यश्चैको देवः सर्वभूतेषु गूढः इत्यादीनामपि गुणत्वात्सोक्तिविरो
 धात् ॥ नच सर्वेषां नाम किंचिदस्ति ॥ निर्विक्रोषितत्वेनेव व्याहृतत्वात् ॥ निर्विक्रो
 षत्वेन किंचिदस्ति नचैकमेव यद्यपि किंचिदस्ति नचैकमेव निराकरणं ॥ विद्वेत्त्वमेव
 भवति ॥ यदि तेन विरोधं सपद्य विरोध इति व्याहृतिः ॥ नच निर्विक्रोषत्वे किंचि
 द्मानं ॥ अगोष विरोषवचनानुभयमुक्तिविरोधश्च ॥ नच मिथ्या विरोषवत् ॥
 व्याहृते मिथ्या विरोष इत्युक्तं ॥ इत्युक्तं ॥ इत्युक्तं ॥ इत्युक्तं ॥ इत्युक्तं ॥

२

दोषपद॥ न चानिर्वचनीयविशेष इति भवति॥ अनिर्वचनीयमासिद्धेः॥ न हितत्र प्र
सुक्षमास्ति॥ मिथ्याज्ञाकृच्छ्रभाववाच्यपदमप्रमाणाभावात्॥ न चान्यत्र माप्यं प्र
तिज्ञाव्याहतेः॥ न हि सौंदर्यद्विकल्पं नामासिद्धं॥ असन्नभवती सुत्रैर्द्वौ नव्यौ
प्रकृतमर्थं सति शायंगमयतः इति सदेव भवति॥ असदंतरं वा विशेषविषयायां किं
चेत द्वैकक्षप्यं॥ भेदः अभेदः भेदाभेदो वा॥ न तावद्भेदो अनंगीकारात्॥ व्यावह
रिकभेदश्चानिर्वच्यसिद्धेयकथ्यः न च व्यावहारिकं किञ्चित्॥ न चाविशेषव्य
वहारमिष्टोक्तिमिमानं॥ न च मिथ्यातथ्ययोः सामान्यव्यावहारिकत्वं धूम
बाष्पयोर्धर्मसम्यक्॥ न चाभेदो नंगीकारादेव॥ नर्थेयोभयं॥ अभेदे चानिर्व
च्यब्रह्मणोस्तच्छब्दयो पर्यायत्वं॥ न च पर्यायव्यावर्तविशेषाणां पर्यायत्वं
कचित्॥ व्यावहारिकविशेषस्तद्व्यावृत्तेः प्रत्यक्षविशेषमापादयति चेद्विशेषवा
च्यार्थता॥ न चेन्न ब्रह्मज्ञानार्थे न पदान्तरं नाच्यं॥ असंगतत्वात्॥ मिथ्यावि

२

न्यस्मिन्मित्रं ॥ तन्मनःभावात् ॥ शब्दस्तनतद्वन्नी सत्त्वं ॥ किंङादेविष्टसाधनत्वात्
 नेवस्तार्थत्वे तदन्यस्मार्थकत्वेनेकफलागौरवं ॥ नचतत्कृत्तुं किं मित्रविप्रति
 पत्तौ नान्यमानं वक्तव्यं तद्भावे ॥ नचानुमा अप्रसिद्धिसेषत्वात् ॥ नचार्थ
 पत्तिः अनुपपद्यमानात् ॥ नार्थभावादेव कार्यन्ययिनि कार्यन्यमान्ययिनिवा
 युक्तातिरिक्तादिहोत्रिरर्त्तं ॥ कार्यनित्ये युक्तातिरित्यदतो कार्ययुक्तातिरि
 तिक्रियुक्तं ॥ अथाहारइसुत्रे कोपइसुत्रं ॥ अतोऽसिद्धपदार्थेनार्थ
 कोपा किंङाद्यर्थमात्रकोपपववरीयान् ॥ हसतिहसामिहसदिहसिहसार्थ
 वयाजानां युक्ततेः ॥ प्रथमप्राप्तत्वात्तत्सागेकारणतथैवसुप्तानिदर्शनाच्च
 अतः सिद्धार्थप्राप्ताप्यसिद्धेः सिद्धं महाउपलब्धिः ॥ १॥ विदमद्ययान्
 साद्या हेमचन्द्रनृपशिवन्धनयन्मखपते द्वात्रिंशत् ॥ तं य एतं मखयंतं सतं

त्रोषस्यचसिद्धिरुक्ता ॥ अतो न्योन्याययतानवस्थितिरुक्ता ॥ भेदाभेदवि
लक्षणाप्रपञ्चरीसौवापावृतं ॥ किंचसद्विलक्षणाप्रपञ्चभावान्नविरोधिनां
मध्येनजःकोऽर्थः ॥ यद्यभावेनअःअसद्विलक्षणात्वंभावत्वेवैवजगतः
स्यात् ॥ नचसतो न्यस्यादसतो विलक्षणांजगतः ॥ असतो न्यत्वादियमिदं
नगीकारात् ॥ ब्रह्मणाअसतो निर्बचनीयत्वांगीकाराच्चैवैवजगत्संपत्तौ
निर्बच्यत्वात् ॥ तथापि नैवैवजगत्संपत्तौ निर्बच्यत्वंजगतः नचकिरोधः विरो
धिरन्यतरमिदो धेन्यत्वात् ॥ अविद्यमानं न भवतीत्युक्ते विद्यमान
मिसेव हि सर्वलोकास्तु भवः ॥ अतो नंतगुणो भगवान्मारायपादितिसिद्धं ॥ न
चसिद्धोऽर्थेनान्यस्यप्राप्ताप्याभावादीन्वराद्यसिद्धिः ॥ सिद्धयतिरिक्तकार्यभा
वात् ॥ किंजाद्यर्थसिद्धसाधनत्वेव न हि कर्तव्यं संनामदृष्टसाधनद

४

य। धिताय। यहासेवा। दूषे अनायनः प्रचोदय॥ एतादृशो हि राक्षः शत्रु
 पदेति वा॥ नान्द्रितिरुपवाचकः रायेति विनाम। वा ज्ञाय अनाय वज्रिणे
 इन्द्रं वर्तयतीति वज्रिवः निया मन्त्रेन गच्छतीति वा॥ वसिष्ठः बलवन्ममः।
 सुखवन्ममेति वा॥ नरं जयसे प्रेरयसि सन्नीह। मं हिष्टव वज्रिन् नरं जसे इह
 भ्यासः स्तारयार्थः॥ मरुचमदं कुरु विदवेदयकं भय। रायः सुवीर्येन वा
 जानां प्रज्ञानां पतिर्गुवः अभवः प्रज्ञायैवाजः इत्यादि कृतेः। वशां मनुयथाव
 वां वशा इष्टायामिति धातो यथावशं यथेष्टं इह पापां सक्ता वा सुखयन्ममः म
 घोनां यशास्विनां महन्ममः चिन्तित एव शतः कर्तारिवानः अभितः सर्वतो
 नय॥ इन्द्रो विदेस मस्तं पिडा नात्तमे वस्तुषे उत ये रक्षाये अभिप्रायसि
 धुयेवास्तेनात्तु दिपतः शत्रून् न पिपारयतु पापानि तमासि वाक्कतुः क्षान ४

प्रद्यवा नि सा च क्षते परोक्षेण परोक्ष प्रिया इव हि देवाः प्रसुप्त द्विषः ते भि
रिंद्रं चोदयते मद्यमृतं तन्त आयातु मद्याय ॥ यत्रोवावमद्यां मद्यमनु
प्रापसि आमा मेतु मद्यं मद्यमनु प्राप सिद्धनं वावमद्यं इत्यादि कृतिभ्यः ॥
गांतुलांस्तोतुं विद वेदमेति सामान्यतोपेक्षिता नोष वेदनमुक्ता तत्काजा
पेक्षितं प्रार्थयति ॥ गांतुं विदेति ॥ सुमेवा नुगोक्षिषो दिवाः मार्गान् आह
नः स्तुतिप्रकारं लुमेवोपदीक्षोत्सर्थः ॥ पूषीणां भगवत्संप्रदायागतानां प
रमविधाना मर्थे शिक्षास्त्रीनां विधानां पते नानापंत इति वा ॥ पुनरवसो
बहुविन्न बहुक्षोनेति वा ॥ बहुषु वसति बहुनामा वास इति च ॥ आभि
रभिष्टिभिः ॥ एवं भूतैः स्पर्शैः यो स्पर्शार्थनैः लंकिं नदादिकं प्रचेतन
मप्रबोध्य ॥ प्रकृष्टया चेतने सर्वज्ञ ॥ परमात्मन् प्रकृष्टाया ज्ञाना

जानाति सपथमुत्तरे पांमिंद्रियाणां पराङ्मुखत्वात् न स्यांतरं ज्ञानं निअय
 त्वांतरमियापरोक्षे पातस्य तिअयनेन गमनेन प्राप्य दूरस्थ मा मोहति वा प्रनु
 उयबोधने इति धातोर्मन्यु रिति ज्ञानी । बाह्यज्ञाय सा निने अंतरज्ञाय ज्ञानिने ई
 सुभ्यासेति ता प्रयार्थः ॥ एवं विधमहत्वं त्वं मुद्रियैवेति हि विन्ध धविन्ध धारकः
 समीपतो दूरतश्च त्वं मन्यमानो यमस्य मन्यवे ज्ञानाय मा मुपैहीति वा । समी
 पदूरतो भिन्नं त्वं मुद्रियैव मेकतं ॥ एहि विज्ञेन मे शास्त्रं स्वदाहाने हि मा मुप
 इति प्रजासक्तवद्विद्युतत्रा मुद्रितपजगः इति पाप्मे । समीपे दूरतश्चैव ध्याये
 त्वां सदा विप्रो मामेहि ज्ञानदानये साहगा धिस्तु तो ह भिमिति त्वां दे । ओत
 मस्मिन् जगद्यस्मादोमि सक्तो हरिः सदा तमेतं जगदाधारं यतयः समुप
 सते इति मान्यसंहितायां ॥ चंद्रो वापता भिर्महानात्मानं नरसमीते सस्मापु
 ऋपवार्थनिर्माणां नात्मनः सा ध्याख्या नेन रव्यापनां न स्य न्यथा तासां मारणा

संभवति । मतसाद्येदमपि तु पिता सविति च श्रुतिः । त्रीणि पदानि हि ता गु
 हा सुयसाद्येदमपि तु पिता सत् ॥ स्त्रियः सती स्नातमे पुंसु आहु पश्यदक्ष
 उवा न्तविचेतदंधः ॥ न विर्यः पुत्रसदमाचिक्रेत यस्मा विजाना सपितुः
 पिता सत् ॥ इसा दिश्रुतिभ्यो विज्ञानमेवाह तर्मापि ॥ इद्रं पश्यंस्तर्मा एकं ज्ञ
 जानयेना देवं स्वधमा निष्ठ कश्चुरि सादे विज्ञापनं वा ॥ प्रचेतना प्रचेतय ॥
 आया हि विषमत्त्व ॥ क्रतु चंदं क्रतुं वृहत् । मुक्ता आधे हि नो वसो इत्यप स
 र्गाः ॥ अंगा अप्येव पक्षयोपसर्गा भवति । उपसर्गत्वा दुपसर्गाः अंगं गतिं
 बाहि गं च द्विधा स्या दुपसर्जनं । हस्तवधेति वक्ष्ये वषदानां चोपसर्गवत् ॥
 इति ब्राह्मनिर्णये ॥ अधस्ता न्यज हरे प्रेम रिच्यते प्रचेतन । दाता राधस्तद्व
 ते कामं बल प्रचेतय । अस्माकं बोधि मोदिताया हि विषमत्वात् तत्ता परि
 चक्रामहे क्रतुः चंदं क्रतुं वृहत् ॥ याते राति दि दिव सु सुम आधे हि नो वसा दि

रूपसंज्ञाति। अंशेषु महानाम्पथसंस्मरणं परिज्ञानपूर्वकमुपसर्गसंयोज
नं कर्तव्यं मिसेवदर्थत्वेन हानाम्नीप्रकांसाक्रियते। अन्यथा तावन्मात्रप्रकां
सतेऽशेषमहानाम्नीप्रकांसाव्यर्थत्वात्। नचयिभागेन विदामदायं साध
तयेनूनमिति वा तिस्रो महानाम्पः प्रथमाया महानाम्नीतद्याच्यः पाथिवो ह
रिः। द्वितीया अंतर्दिश्यः तृतीयाया अगः प्रभुः। त्रिपृक् संवितायां। त्रिधास्त्रिस्तो
महानाम्पः पंचर्षिप्रभमापका। त्रिधा दृष्ट्या निगदे सात्त्विकस्य प्रभिर्युता
द्रविदेधादिभागस्याजपध्यानादिकर्मसु इति च त्रिजोक्तेन हरिपदा निमित्तः
छोडनी क्रतुः एवं ज्ञात्वा इदं तं च कर्म कुर्वन्मजायते रतिप्रवृत्ते। एवं वा हि स
स्यार्थेषु न्नावधारयारूपत्वात् पूर्वोक्तार्थपरिज्ञाने विनानुस्मर्तुं शक्यते। एवं
निमित्ते न लोचनीनर्धो भवसे वं वित्॥६॥ प्रप्रवे हेनर चिज प्रजावा वस्त्रि
कुभं मिषं त्रिष्टुभा रम्प मन्त मिद्रः पर मे मरः सोमाया विवा स ति पुरं ध्या

रूपः। छंदः इष्टारूपः छंदला द्वादनलो द्वा॥ नृतां। अशेषशास्त्रावगातं। सात
मेजधये। त्रिधः विनाशान् पूर्वस्यानादेः सतः स्ते सकाशात्तय सुम्भं सुम्भं
तस्मिन्नाधे हि॥ तव र्तिशयते। तन्न व्यंस्त संकलनसम्पद्यदि संन्यसे अ
नस्पोपदेशेन लक्ष्यरूपेषु लुंचाहं च संख्यायेहे गोषु ज्ञानेषु गच्छंति ज्ञान
विषयो भवति सुशयः सुमुखः समाधिकवर्जितो अद्वयः एवाप्येवैवा ही सग्रा
दिदेवतासंवादरूपेणोक्तमर्थमिति वायेनावधारयति। अभ्यासेति नाप्रयार्थः।
एवं हि एवमेव ही सर्थः। विनिश्चिते तु संवादे विभागो रंग एव चेति न क्व निर्व
मे। अतो ग्राह्य इत्यादि। एवमेव हि शक्तः न ज्ञानत्रयथावकां स्वतंत्रो वत
त इत्यर्थः। अयमय गतादिति धातोः शयो इत्यायति। उपोदति वचदति शया
र्थोकारः। ओ अतिशय इति सूत्रेण यो ज्ञानातिशयो मन्यः समीपस्थ मपी

न देव हर ती सादि क्रतेः ॥ पयसा से च क्रानां देशां देवांतर गमन रीकानां ॥ अ
 ध्यानां हंतु मयोग्यानां धेनुनां गवां पतिं वायुं प्रतिषुध्य सीति वा ॥ वायुर्वा वग
 वां पति क्रतेः ॥ धेनुनां आत्रा ॥ ओ दतीनां भक्त्या से च क्रानां यो युवतीनां ॥ अति वा
 मेना जतत्वा वगम क्रानां अध्यानां निसानां धेनुनां धर्मार्थ क्राम मोक्ष पोषका
 णां वाचां पतिं वायुं प्रतिपति भवतीति वा ॥ वाचं धेनु मया सीत तं स्याः श्वत्वारः
 सानाः स्वाहा कारो वषट्कारो हंतकारः स्वधा कारः इति तस्या द्योस्तनो देवा उ
 पजीवंति स्वाहा कारं वषट्कारं च हंतकारं ममुष्याः स्वधा कारं पितरः स्या
 प्राणो ज्ञर षभो मनो ब्रह्मः इत्यादि क्रतिभ्यः ताः प्रम्यः आवो गा वो वानो वा अ
 स्य स्त द दोहः सः ॥ प्राणस्य वायुस्य स्पष्टर मं चरस्य सोमं प्रीयंति अद्भिर्हि संस्तु
 यो भवति सोम ॥ पयसा दिना वा त्रितो भवति मंत्रैर्वगिष्यते ॥ अथ स्त द दोहाः ७

धिया अशेष प्राणिदेहाग्रयया । स्वर्गुध्या प्रप्रवर्षेण ५ अतितरांशस्य मा
नृत्रिष्टुप्सीतिं करोति सोमपानार्थमिहार्थः । मंददीराय तस्य वीरस्य पर
मेयरस्य मंदं प्रीतिं करोतीति मंददीरः सोमः नत्वा सप्रमोदना यत्र प्रीतिं
करोति किंतु हि नो मेधसातये यो यन्न सिध्यर्थं । वरति गुरुत्वा दीक्षारं प्रसेव
वा बहुयन्नं । तदायः अन्नं त्रिष्टुभं नो मेधसातये भवदैवस्य यन्न सिध्य
र्थं भगवान्प्राविवा सतीत्यर्थः ५२ ॥ बोदतीनां उदनकृतीणां वः अनां भव
दीयानां पतिवः पुरुषं प्राणं नदनकृतीनां प्रतिबुंतीषु बुध्यसि पतिर्भवसि
स्वर्गोऽस्वर्गो यः प्राणाः तं प्रतिपतिर्भवसि तिन ददिति पुनर्ननं । यो युवती
नां गमशीला नां आक्राशो दोष्यमाना नां अद्यादीनां धूमरूपेणादस्यानां
रेतो रूपेणादराणां वा । धेनूनां जगत्तोषणाणां । धीनुषुषणाविति धातोः ता

८

अबुलिभेदं जनमेदसा नां कर्षं सं गिनां ॥ ओषये सर्व कर्मणि विद्वान् युक्तः स
 मानरन्ति च ॥ उत शक्यान्तामिनामप्यर्चनं युक्तं ॥ स्थानमानुसारेणेति अथा
 ते विष्णोर्वेदुषा विदध्यास्तोमो यज्ञश्च राधो हविष्मन्तेति क्रतेः ॥ गिनर्चनीयं
 धृष्टुं धृष्टं ॥ परं ब्रह्म वासुदेवाख्यं पुरंदरं नान्तं ॥ प्रसूतमप्रयणाभिवादनेति अ
 धीयते साधु मिथस्तु मध्यमे ॥ प्राज्ञैः परस्मै पुरुषाय चैतसा गुहाया ये वमदे
 हमाभिनेद्विभागवते ॥ स देहगानी हरये प्रणये स्नेवजायवा ॥ न देहाय न तन्मा
 नपरायत्र कथंचनेति व्यासस्मृतौ ॥ पुनरर्चनेति ताप्रयार्थं ॥ २१ ॥ गर्ग रगो
 धापीगादीनां द्योषा अपि नादसात्र्यं जगत्तेन भगवद्वाचकाप्येसाह ॥ अब
 स्मराहीत्यादिना ॥ एतस्मिन्नाभिप्राये वेदार्थः ब्रह्म वेदः विष्णोषत इन्द्राये वेद
 तः गर्ग र इति पादभूषणमहामन्त्रमदधिपात्रहोता हस्तानां न ॥ प्रादिगान्चकौ ८

री अबपरी सत्ताधिष्ठादिभिर्दोषैः पितृनाचकपयेति सापनाय च निष्कृदादि
 सन्तुगा ॥ एतानि ध्यादि सन्तुगायाथ ॥ ताना पताः स्वर्गः क्रचः सर्वे वे
 दाः तवेद्योषा एवैव व्याहृति प्राप्ता एवेति च क्रतेः ॥ दधो मथनहा कुन्ना
 प्यतगतिश्चरुपतः ॥ भीषकत्वं हरे सुया दंतर्नादो हिभीषणे ॥ गजबुहि
 तजप्ते वंधिका रसहितं वेदम् ॥ स्वरितेन समायोगाधिष्ठितो स्वरितोऽस्य
 रितो यतः ॥ महामन्त्रं जला ये अमुक्तं मेता दशं यदेतम् ॥ पादभूषणचधि
 धारं तत्संस्कारं तं यदेतम् ॥ अह्नात्वं हरे वीरिणि गिनां कंठगशा इयम् ॥
 तानेवाहुततां वक्रिन्त हगो धापरापन्तेति काकाथं ॥ २२ ॥ यन्त्रे न्यो
 मय आपतं तितदधो मन्त्रे द्रवाचकः ॥ नो दीप्तमुद्राधोषा न्यनादलाधुय
 धमवाचकाः ॥ नादो हि मन्त्रे मदीत्यादेव द्योषाः परे धिन्नेति च ॥ पादभूषणं
 धमवा

न घाभापतं तिष्ठतादिहोतु निधानमध्ये ॥ तत्ताहिरः स्वर्गहरो तिष्ठा
 म्ना अगाधं भो विदधाति नरम यो वा इवाग्निर्न हरि विरंचयति वै हाय
 त्सं हितायां सुदुधाः सुध्रपां दोहनं कर्त्तुः स्फुरणापगमं नपासा नास्ती
 सनुपस्फुरः ॥ नि सचकन स्य ॥ तावा अपगत स्फुरत्वेन स्योमं गृभामत अ
 चकत्वेन मनोवा ॥ २५ ॥ ॥ यती नृविशेषे ण अधिकान् देवान् ॥ अकारमत् ॥
 विस्मारमासा ॥ दानुधे यजमाना मित समीपे कपायिस्तो रति धातोः
 सुपुत्रान् सुयोगरतान् दिशो षे णाधिकत्वेन व्यतयो देवता स्मृताः ॥ निस
 योगरता ये च नारायण परामणाः ॥ एत एव दिवाप्ता नतान् विस्मारमती
 चरः ॥ मन्त्रादी दिवा तां तु शान्ति चिह्नं पवतु ॥ विस्तारो देवता नो स्यात्
 भक्तेषु होराणां वत इति प्रकृता सं हितायां ॥ चतुर्भिः सा न्नं नवाति च नामभिः

प्राप्नो वै स ददो ह इति क्रते च ॥ शोभनमुदं कर्म ज्ञानं वा दो ॥ धीतिस्तददो हाः ॥
 उदेस्तचो भवति ॥ अनेन पुरुष इहा दं ज्ञानादि मनोवा शोभः सचक्यः श्री णं तिस्य
 र्थे प्रमथो ग्पत्वा पुत्रमो वाचः प्रशंसं नरपत्न्या प्रशंसनीयत्वादा प्रशंसनीयत्वे
 मेवापांगवाच पदेवानां जन्म नि यसे ॥ तत्र हि ते षा प्रमिष्यन्ति सर्वं ज्ञाने वा ॥ विनाः प्र
 जाप्ता प्रीति ॥ सुख्य तस्मा एव प्रीतिं च वाक् वर्जनं ॥ दिवधा ते चनेषु ॥ आदि सुखं
 न विष्कर्त्तुं चित्तानां देवानां जन्म नि यतो वै देव जन्म तत्र हि देवाः प्रादुर्भावं स्या
 त्तय चिं प्रमत्ता दिव्युतं ते वै लोकान् ॥ विजिता इहा दि क्रतेः ॥ शोर्व विविक्त तस्मिन् वायु
 सुपगम्य ते नैव परमुपगच्छं तिस्रेषां लोके वै विराजते इति क्रते शोर्व विविक्त ॥
 अर्चनं यज्ञादि प्रार्थनं ध्यानादि श्रेयान् प्रमथया यज्ञात्वा नयनः परं येति
 भगवद्वचनात् प्रिययज्ञा अर्चत प्रियज्ञाना अर्चता पुत्रका अस्तु अर्चयन्त ॥

अत्र न वृत्तं व्यतीरवी विपत इति क्रतिः । समेद्रो मेधया स्पृणोत् । अमृतस्य
देवधारणो भूयासं । नारीरं मे दिचर्षपां । । ति ह्य मे यधु मत्तमां कपदिभ्यां श्रु
रिविभ्रवमिति च । । भारते । तस्मै न गतव्यं तत्तत्कनिम । पदे इति धातोः । न व
तवै प्र सुवः सर्ग न च दसादिप्रयोगाच्च । ने ता च नो षस्य तदेव वपुः स यत्तज्जग
कृत् नैव रूपं । । देह देहि विभागश्च नैकश्चि सूरमेधरे । गुणा तद्वाद्गो वानेहना
नेति च क्रते रिति च पाठे । तदिहाने न पदिपत्र्यं तद्धीराः आनंदरूपं ममृतं य
दिभाति । स देहसुरवगंधश्च आत्मानभाः स्मृता क्रयः ज्ञानं ज्ञानं सुखं सुखः स वि
ष्णु परमो ऽस्य इति क्रते च । विष्णुश्च विज्ञानं मरीचिमा लया रविर्नरत्न प्रकर प्रका
शमा प्रकाशिता नो षजगत्स्वरूपया प्रभुः सदा ह्यदतनु विभुषित इति पुरुषोत्त
मसंहितायां । । उपया उपमायां उपमा विषये अमुच्यत भुक्तो भवत् । । न रूप इत्यर्थ
अस्माक्षरे पाशव्ये पितृकुं व सुखं यदि । उक्तस्या धिगम्यमेवात्र निषेधे नो षतो भ

धनसंशये इति च ध्यायत चे । अव्यतिषक्त ह्येव मोक्षे विद्यते हेतुसूत्रे । अथ भेद
 वक्राङ्गः ॥ एवं भूतत्वेन सा स्य नैनं पाप्मानं प्रपहंति तन्मलं रागादि कं पापस्य
 पृथगुक्तेः ॥ तन्मलं पापमुद्वृत्त्या गच्छेत्तथा । अपराधश्च तन्मलं मलं
 च तन्मलं विदु रिति तन्मलं निर्णये । एतत्तु पापं सोऽपि पाप्मानं प्रपहते । तन्मलं
 संसृज्य मांसासु मोक्ष्यमानं जनार्दन ॥ पुनरपि पृथक् पापस्य निहतां विदु
 षतः तन्मलं देन मुक्तं स्य पापा संसृज्य ता यथा । ध्यायन् नृपमणि वृत्तापि
 पुच्यते सर्वपातकै रिति प्रवृत्ते । न चैवमप्यवाक्यानां स्वार्थे प्रामाण्याभा
 वः । हेतुार्थे प्रामाण्यादित्यात् । अविरोधान्न ॥ न च बहुवचनेषु तात्पर्यं क
 ल्पने कलना गौरवं । वचने नैव प्रतीयमानत्वा दर्थस्य कलनाभावात् । न च वा
 चनिकस्याप्रार्थित्वेति विशेषः । तन्मलं भावात् । मन्त्रवाचनिकाश्चान्यः
 रत्नाप्यर्थप्रतीयेते लोकि केषु वाक्येषु न तन्मलं भावः । वचनं बोधकं वचनं

लिंगानुसमा हि सा । विरोधो दृष्टु रस्य वृत्तिर्वा । आसत्त्वं निश्चये आपत्त्या निश्च
 ये प्राप्ताभावात् । मेवैव कतिपये दवा ब्यास्य तु वाचनिकाश्च विना नैव न्यो युज्यते ॥
 वाचनिकानां बहुना प्रप्य विरोधे स्वीकार्यता । स्वाप्ययसं पसो रपत रापे क्ष
 मा विष्णु तं हिते वचना स्मृते देवना द्वा सु देवो वास्य धत्तेः द्वादना कीदृया वा
 मकाद सुखा द्वा तल्लै तो र्वचना च तं वासु देवं प्रवदं विवेदा दिति चर्यो क्ता यथा क्र
 तिः ॥ भोक्षो विश्वदिरसी सा शंका निवृत्त्यर्थमेवान्यतरपदं । रुठियोगो विना
 कश्चिन्नैवाथो ह्येव मोक्षवेत्ता तन्ना विद्यो गिको मुख्यः सर्वत्रो सिद्धवेदिके ॥
 अव्ययस्या निवृत्त्यर्थं योगिके रुठि कलना ॥ ज्ञाते विशोषा विज्ञानं व्यवहारो
 पिरुठित इति हलतर्के ॥ वाचनिकमर्थं चरि सुप्रनियोगार्थं कलने अत्र
 हानिरकृत कलनेति सर्वदोषा धे क्ता रस्य व्यर्थं लुमापद्येत ॥ एवं च वदता

१०
१२

विधिना का सि र्थकाः । विद्वांश्चैव हि ह्यनायाः स्वधे प्रमाणाभूता इत्यने
 किमुत्तरं । न च कारणां किंचिद्वचनिकानां ह्यनामप्यर्थं नो सागे प्रतीयमाने
 तु विमो धेतदन्योर्थः । रचीनाप्येव च निष्कपावतु । इति विवक्षितं किं अर्थे वे स
 धितत एव सिध्यति । मुख्यार्थं नो र्वेषां तारतम्यं च विद्यते । तत्रा पति
 मो मुख्यो वाच्यो रोषरवै हरिः । न तु मुख्यविरोधेन तदन्यार्थस्य संग्रहः
 स्यतो मुख्यविरोधेतु सा उपो न्योर्थे र्विषयेषु पितृसर्वत्र नियमः साक्षा
 र्थज्ञानभूमिद्विचि । न च क्रियाया मेव प्रयोजनं न सिध्यति युक्तं ।
 शानमात्रेपि महा प्रयोजनं न दृष्टी नात् । पितृजीवनादवाप्ये आह च स्वयं भ
 गवान् । वाकिमौ पुरुषौ को के भरत्वा भर एव च । भर सर्वाणि भूतानि कूटस्थो
 भर उच्यते । उक्तमः पुरुषश्च न्यपरमात्मेत्युक्तं दाहृतः यो नो कत्रय प्राविश्य

ज्ञानपूर्णा विधातारं मोक्षानं चक्रे शिवः । स्वधुत्रं कुर्यात्मा स माहि वं भूतां म
 हानि ति प्रवृत्ते । ॥ ३॥ यथा स्थिताः प्रज्ञाताः इतः ततः संयोजनं विना यथा
 स्थितं सन निमिषादुरवा दवा गातिं गत श्रीकृता मे व न प्राप्नुयं विदो मेः रा
 त्रजय कुरु संसर्गः । पापनाशनः यथा स्थित त्री कुरस्याश्चाध्यायः सा सने पि
 चेति प्रवृत्ते । गता त्रियः त्रियो हानिं परस्य च । स्वैस्सर्म हं दसां कुर्यात् द्वि यो वं द्वि
 यथा स्थित इति स्वाध्याय सतत्त्वे । किंचिं ले चो भयत्वे च स्वैराये सदृशते तथा इव
 साक्षाः प्रसुप्ते तन्मकारोपचपं दुते रिति साक्षा निषिद्ये । अतो गत श्रीत्यसंसा
 येपी सर्थः । इतः स्नातः विरोष सं हृतं स्वयं जितं वि हृतं । पापना व्यतिषक्तः
 त्वाध्याय तिषक् विनाशकं । धनस्या व्यतिषङ्गे न व्यतिषङ्गो विनाशकः । स्वदेवो
 स्वदेवा स्पै नयतः स्यात्स विनाशकः । तथा प्यप्रापना सा स्प धनस्य बलवत्त्वते
 शक्रुया नो देना शाय पाय स्पे का स मोक्षमं । स्वैस्सर्वस्या धनं । शाय नो ही क्षा

रुद्रवहतीयमानानिप्रबोधादीनिहानसहकार्यपेक्षयायोजनोयानिपुणाणा
 दीनांतुक्रुसादिविरोधेगोपोप्यर्थेयुज्यते॥कुरुकेचद्रुताकेचविरुधाचरणा
 मिच॥दत्रीयित्वाजनं सर्वमोहयाशुमहेचरदृसादिवाशहे॥ब्रह्मस्यस्त्यस्यवि
 श्वंस्वर्गमुदन्वहींद्रोहंन॥योतदिद्रुग्रहं ब्रह्मन्विष्वधः पीत्वातत्रमचेवाहेसु
 स्यमनुभवावः॥सुसुः इन्द्रस्यात्रिः सप्तस्यनेषु॥एकविंशतिस्मानानिदिविच
 त्रिपाः॥वज्रिणोवापितद्रुगैर्भुज्यंतेतानियादित्वेदितिप्रवृत्ते॥पूर्वामुसुता
 न्प्रातःसवनगान्स्वोमपानपाः हरिंनिद्रियापिबतयमीतिहरिभिवर्ततइ
 तिया॥इदंमाध्यंदिनंस्वनंवेयुं॥अथोदस्यशान्तिरं॥मधुमंतंस्वोमंजठरावृ
 षस्यसिंच॥समधिचसतास्मन्नापोनसहपीतत्राकवत्॥अदूर्वपानात्तदेवपानं
 पुरव्यनइतिपीतशक्यः॥इन्द्रस्यकेवलत्वात्केवलंमाध्यंदिनंस्वनंतत्रहिमदोविशे ५१

विभर्त्सव्ययईन्दरः यस्मात्सरमतीतो ह्यमशरादपि चोत्तमः॥ अतो स्मिन्नो
क्तेनैवेन प्राथितपुरुषोत्तमः यो मा मेवमसंभ्रूयोजानातिपुरुषोत्तमं॥ संप्र
वैदिद्विजतिमांसर्वभावेन भारतेति। श्रेयानुरूपमया ध्यात्वा नयतः परं
तपेति च॥ ध्यानं चरितं कर्म भो ध्यानाच्च ज्ञानं पुत्रमः न ह्येव न सदृशः न
स्त्रिपुरुषार्थः प्रसिद्धयेदतिमवृत्ते॥ दूरे वा ह्यवर्तं कर्म बुद्धियोगा ध्यानं ज्ञयेति च
अशेषकर्म प्रगोपितं वक्ष्ये ध्यानं लेखाभाक्तातये ध्यानं हरे ध्यानं कोट्यंशः
यन ह्यतिरिक्तं विवेके॥ तमेवं विद्वान्मृतं ह्युभवात्तान्मः पंथा अयना
यविद्यते इति श्रुतिः॥ न च कर्म माने पर्याप्तिर्वेदस्य सुखं ज्ञानस्यैव प्रयोजन
त्वात्॥ अतः सिद्धस्यैव प्रयोजनं त्वं सिद्धं॥ प्रज्ञां सादीनां च तात्पर्यं वाचनिकार्थं या
गेनेव कथितं स्वयं भगवता॥ भास्त्रं वा नास्ति विदुः तथा हि कुरुयितिति॥ तस्मादि

श्री विष्णुसुक्तावर्षं कुरु भवत्येति ॥ भगवत्सामभक्तिवैराग्यपूर्वकं च कर्म
कर्तव्यं ॥ इष्टापूर्तं मन्यमाना वरिष्ठं मान्यं च मे वेदयेते प्रमदाः ॥ नानुस्यूष्टं
सुकृते ते नु भूत्वा ॥ इमं लोको हि नतरं वा विहाति ॥ नेष्ट्यर्घ्यं प्रप्य च्युतभावे वडि
तं न भो भते ज्ञानमलं निरुज्जं ॥ कुतः पुनः काश्चिदभद्रमीदरे न चादितं कर्म
यदप्यकाशपा ॥ यतः प्रसूति भूतानां ये न सर्वं सिद्धं तं स्वकर्मपातभयार्थं ॥ स
द्धिं विंदति मानवः ॥ त्रैविद्यामोक्षोपपाः पुनः पापाय हो दिष्टा स्वर्गं ति प्रार्थयंति
ते पुण्यपाशाना यपुरेन्द्रको कमलं ति दिव्या दिवि देव भोगान् ॥ पयिसर्वाणि क
र्माणि संन्यस्या ध्यातुं चेतसा ॥ नीरासी निर्ममो भूत्वा युध्यस्व विगतद्वयः ये
ने प्रतपिष्यन्ति स मुक्तिं विमानवाः ॥ अष्टावन्तो नुस्तु यं लो नु च्यंते ते पिकर्मभिः ॥
ये चेतदभ्यस्त्यन्तो नानु तष्टं ति मे मतं ॥ सर्वज्ञान विमूढास्ता न विधि न ज्ञान च

तस्य ॥ तपस्विनो दानपरायणस्त्विनो मनस्विनो मंत्रविदः सुमंगलाः ॥ श्रेयं न विदं
ति विनायकपुत्रं तस्मै सुभद्रं ब्रह्मसेनमो नमः ॥ एष उवाच ॥ आनुरागं यदयं देव
विद्यमानो ति अत्र योपनिषदात् देवकीर्यं न रं भवति ॥ परं भावमज्ञानं नो मम भूतम
हं चरं मोक्षाना मोक्षकर्मणो मोक्षज्ञाना विचेतसः ॥ सर्वगुणतमं भूयः ॥ नृपु मे पर
मं यत्नः ॥ हृष्टो सि मे दृष्टमति कृतो व श्यापितो हितं ॥ प्रमना भवे मरुतो मद्याजीमानं न
स्तु मा मे वेष्ट्य निरस्य संते प्रतिजाने प्रियो सि मे ॥ विज्ञानमा मंदं ब्रह्म राति हति परामया ॥
सिष्टयानस्य तदिदं सुदि कृति स्मृतिभ्यः ॥ नमो नाशय पाया कुर्वन् भवत्सो
रचा पुरा सुमुखैः ॥ सदा वंदित पादा य प्रिया य प्रेयसे धिकं ॥ ५५ ॥ इति मदानं
दतीर्थ भगवत्सा दानार्थ विरचिते कर्म विर्ययः समाप्तः ॥ श्री कृष्णार्पणमस्तु ॥
उमलं बीनामाक्षे कुरु रग रच राजसे नो नो प्यव दी नवमी बुधवासरे सता गोयं
मथः ५५ ५५ ॥ १५५५

श्री कृष्णार्पणमस्तु

